

ЛЕКСИКАЛНИ ФРАЗЕМИ В КОЛОНИАЛНИЯ МАЯНСКИ ЕЗИК¹

Габриел Луис Боурдин

Национален автономен университет на Мексико

Употребление фразем характеризует стиль носителей языка. Общие знания и значения, которые дают жизнь каждому народу и языку, оставляют свой особый отпечаток в языке в виде фразеологических единиц. Их анализ является своего рода *идиосинкретической via regia* для антропологических исследований. В данной статье рассматриваются некоторые примеры фразем, взятые из богатого репертуара сложных выражений на колониальном языке майя с полуострова Юкатан, Мексика. Предлагается метод их лингвистического анализа, основанный на модели «Смысл → Текст».

The use of phrasemes marks a native speaker's speech style. The shared knowledge and meanings that inspire a community and its language reveal a particular character by means of phraseological units. Research of this area discloses us a kind of *idiosyncratic via regia* towards anthropo-linguistic knowledge. The purpose of this paper is to present some examples of these phrasemes, taken from an extensive repertoire of complex fixed expressions in the colonial Yucatec Maya. A linguistic analytical model is presented, customized for this research, based on the Meaning → Text approach.

Ключови думи: лексикални фраземи, колониален маянски език от Юкатан, модел Смысл → Текст

Key words: Lexical phrasemes, colonial yucatec maya, Meaning-Text framework.

1. Въведение

„Носителите на езика говорят с фраземи“, това твърди световноизвестният руски лингвист, който разработи собствен модел за формално описание на фразеологичните единици (Mel'cuk/Мелчук 2003: 4). Чуждоговорящите могат да общуват семантично уместно и лексико-синтактично правилно на езика, който са овладели, и да създават неограничен брой „свободни“ фрази въз основа на стандартни конструктивни критерии. Тяхната реч обаче обикновено ще страда от липсата на *фразеологична компетентност*. Без да се взимат предвид произношението или

¹ Превод със съкращения и редакция на Никола Кръстев.

свойственият им акцент, техният начин на говорене, в най-добрия случай на придържане към стандартните понятийни, семантични, лексикални и синтактични правила на съответния език, ще звучи като слабо идиоматичен в ушите на носителите му.

Изследването на *фразеологизмите* в момента изживява един съществен етап на възход, особено по отношение на испанския език (Conde, G., P. Mogoń 2015). Различни автори съвпадат в твърденията си, че особеностите, които характеризират фразеологичните единици, са най-вече две – формална фиксираност и *идиосинкретична* същност. Една *фразеологична единица* е „...лексикален комплекс, който е запаметен, включен в езиковия инвентар и идиосинкретичен по отношение на своето използване...“ (Martí Sánchez 2005: 52).

Лексикалният състав на всеки език включва огромно количество *фраземи*, в които се вграждат „като насекоми, уловени в кехлибар“ (по думите на световноизвестния изследовател на майте Е. Томпсън) типове, фигурите, свидетелствата и елементарните предположения на колективното културно мислене. Там се проявява традиционната „картина на света“ на носителите на езика, която мнозинството чужденци не познава (или познава само отчасти) и която различните видове сложни лексикални единици изразяват с идентичностен културен колорит. Те са множество конвенционални фрагменти на „общностния“ дискурс, натоварени със значение и социална стойност и породени от дълбоко лежащо идентичностно ядро.

Настоящото изследване представлява първия опит за описание на група семантико-лексематични фраземи, композиционни и некомпозиционни (съответно *клишета* и *номинем*), подбрани от *Мотулския словник или речник*² (Arzápalo Marín 1995). Това описание се основава на лексикографски анализ с ономазиологична перспектива по модела Смиъл→Текст (Mel'cuk 1997, 2003, 2006, 2012, 2015).

² Бел. на пр.: *Мотулският словник (Calerino de Motul) е маянско-испански и испанско-маянски речник от францисканския монах Антонио де Сиудад Реал (1551–1617 г.). Носи името на мястото, където е бил съставен към края на XVI в. – Мотулския манастир (село Мотул, Юкатан). Ръкописът е допълнен през 1864 г., а през 1929 г. е отпечатан за пръв път. Основно помагало и днес при изучаването на маянски език от колониалния период на Латинска Америка. Понастоящем свободно достъпен на страницата на Института по антропологични изследвания на Националния автономен университет на Мексико: <http://ru.ia.unam.mx:8080/handle/10684/91>.*

2. Лексикални фраземи в юкатекския маянски език

Фраземите (идиоми, колокации) и лексикалните функции в юкатекския³ маянски език⁴ са обстойно проучени от Буенфил и Санчес (Buenfil, Sánchez 2008). Тук ще се позова само на някои примери, взети от изследването на посочените автори. Те представляват некомпозиционни пълни лексикални фраземи или иначе казано – *идиоми*. Примерите са предшествани от формална дефиниция на вида фразема, основана на ономасиологичната перспектива и на лингвистичния модел Смисъл→ Текст (вж. Mel'cuk 2003). Следната дефиниция на *пълните лексикални фраземи или идиоми* определя някои ограничения в подбора и съчетаването на членовете им, които може или трябва да се проявят едновременно в семантичното изразяване на техните *референти* (вж. Buenfil, Sánchez 2008: 2):

Пълна фразема или идиом

А. АБ “З”

Е З, което не съдържа А, и З, което не съдържа Б.

Или

Б. АБ “З”

Е З, което съдържа А, но не съдържа Б, а А не е семантично ядро на З.

³ Бел. на пр.: За целите на тази статия ще се следва съществуващата традицията за различаване на топографското прилагателно *юкатански* със значение ‘от полуостров Юкатан’ и *юкатекски*, обозначаващо клон на маянското езиково семейство, разпространено из полуостров Юкатан, и свързаната с него култура и цивилизация.

⁴ Бел. на пр.: Противно на всеобщото схващане, маянските езици представляват езиково семейство (а не един език с множество диалекти), разпространено на територията на днешните Гватемала (22 езика), Мексико (8 езика), Белис и Хондурас. Според *Етнолог* (2018) те се говорят от повече от 4,9 млн. души. Вътрешната диверсификация в семейството кара специалистите да датират (чрез глотохронология) съществуването на общия праезик около 2600 г. пр. н. е. в планинските райони на Гватемала. По време на класическия период на маянската култура (250 – 900 г. н. е.) семейството достига най-големия си разцвет. Днес са познати над 10 хил. надписа по сгради, паметници и кодекси (след унищожението, на което е подложена маянската култура с идването на испанците, до наши дни са запазени едва четири кодекса). Заради тези паметници и богатата литература, създадена с латински букви през колониалния период (XVI–XVIII в.), маянското езиково семейство е най-добре документираното семейство в двете Америки. Юкатекският маянски език е разпространен в югоизточно Мексико, наследник на юкатекския клон (един от най-древните) на праезика с 880 хил. говорещи (*Етнолог* 2020). Притежава 5 гласни (могат да бъдат кратки, и дълги), 21 съгласни, 2 глотализирани гласни и 3 глотализирани съгласни. Подобно на редица мезоамерикански езици, има два тона – висок и нисък. В морфологично отношение морфемите са обикновено моносилабични. Няма род и определителен член. Глаголите не притежават инфинитив, а корените им може да се използват като имена и обратното. Както и повечето маянски езици, юкатекският е синтетичен като словообразователна техника и смесено ергативен език като синтактична конструкция (интранзитивните субекти се маркират като агенс или пациенс в зависимост от семантиката и перфективността на глагола). Глаголът заема обикновено първа позиция в изречението, освен ако субектът не го измести в случаите на топикализация. В маянските езици, юкатекският включително, няма време, тъй като е аспект-доминиращ език.

Следващите примери от юкатекски маянски са пълни фраземи или *идиоми* от типа, описан в б. Б на горната дефиниция:

	Буквално	Значение на идиома (З)
а) <i>Noj chil</i>	голяма уста	„важна личност, лидер, авторитет“
б) <i>Num caanil</i>	много или голям червей	„голям път“
в) <i>Num choo</i>	много плъх	„страшно пиян“

Анализ:

а) Според посоченото по-горе: значението З „важен мъж“ съдържа „голям“. Но З не съдържа „уста“. А „голям“ не е семантичното ядро на З „важен мъж“.

б) Също така според посоченото по-горе: Значението З „голям път“ съдържа „много“, използван тук с уголемителното си значение за размер, равностоен на „голям“. Но З не съдържа „червей“. А „голям“ не е семантичното ядро на З „голям път“.

в) По същия начин значението З „страшно пиян“ съдържа „много“, но З не съдържа „плъх“. А „много“ не е семантично ядро на З „страшно пиян“ (вж. Buenfil, Sánchez 2008: 4).

Всеки вид фраземи, включително идиомите, са *некомпозиционни* – техният смисъл не може да се изведе от сумата от отделните изграждащи ги значения, нито от лексемите, които ги изразяват. По необходимост *идиомът* прави връзка между една *фигура* и понятието, което цели да предаде. По този начин възниква метафоричен ефект, който изпълнява функциите на осветяване на локутивния акт, чиито първоначални контексти са, както добре знаем, реторични и ритуални.

В цитираната статия Буенфил и Санчес представят също и формалното описание на друг тип фраземи, *колокациите*. Описват и стандартните лексикални функции на юкатекския маянски, като разкриват по същество една много интересна линия на изследване на този език чрез фразеологичната му продукция.

Необходимостта от формално описание на мултилексематичните изрази от идиоматичен или идиосинкретичен тип е доказана от Мелчук (Mel`chuk 2015), особено що се отнася до тяхното приложение в автоматизирания превод и изработването на речници. В настоящата статия използвам опростена версия на този модел, тъй като си поставям за цел да изследвам корпус от сложни изрази в колониалния юкатекски маянски език чрез лексикографски средства, пречупени през призмата на етнологията. Основен обект на изследването са различните начини, по които носителите на въпросния език кодират своите знания във фразеологични единици, в кохерентни и съчетаеми фрагменти от колективната „картина на света“, които съставляват, в цялостно си движение, социалния дискурс.

Още тук трябва да уточня, че формалното описание на лексикалните фраземи не противоречи на други подходи към фразеологичното изследване на отделните естествени езици (семантични, стилистични и етнологични), нито ги изключва. При все че не изхождат от формалните дефиниции и дискретните единици, присъщи на логическия анализ и лексикографските и традуктологични приложения, редица изследователски подходи използват аналогични модели и схеми (неартикулирани на граматично ниво) при описанието на мултилексематичните изказвания и на културните или транскултурните понятия, които са свързани с тях. Като примери за такива изследователски подходи мога да посоча семантичната теория на метафорите и интериоризираните понятийни модели, теорията на културните и когнитивните модели или антропологията на жестовете и мимизма.

3. Корпус от фраземи от Мотулския речник

Подбрах смесен корпус от множество сложни изрази, използвани в юкатекския маянски език през XVI в. Това множество е лесно различимо – в Мотулския словник всички мултилексематични изрази са въведени от частиците *ah* (мъжки род) и *ix* (женски род/пейоративност). Ето няколко примера от този корпус:

<i>ah baxal-naa (yum)</i>	непокорен и много буен син, който се подиграва с родителите си, букв. „той/играе/подиграва/опипва/майка или баща“
<i>ix can-koh</i>	лоша жена, която се разкроява само за да се хареса на мъжете // лицемерка, букв. „тя четири-маска“ / „тя маска-змия“
<i>ix kuu ch'uplal</i>	добра жена, усамотила се светица, букв. „тя жена (от) църква“

Мотулският словник съдържа около осемстотин подобни изрази и фрази. От гледна точка на съдържанието, словосъчетанието се явява един вид изреждане, с етнографска стойност, на серия типове или класове единици и техните свойства, условия и качества, с или без човешки референт, социални роли, занимания, природни видове, етнически и патронимични наименования и т.н. Етнологичният аспект на настоящото изследване е посветен на социокултурните измерения на въпросния корпус.

Както ще видим по-долу, тези фрази може да се класифицират лексикологично в два подвида – една малка група като *клишета* (композиционни семантико-лексематични фраземи), а по-голямата част като *номинем* (съставни некомпозиционни имена). Представяват своего рода сложни лексикални единици, чиято функция е предимно деноминативна. Тези имена са семантично повече или по-малко прозрачни и се отнасят до широк спектър от извънезикови референти – форми и особености на

човешко поведение, черти на лицето, роднински взаимоотношения, семейно положение и роли, професионални занимания, дейности и всепризнати занятия, множество животински и растителни видове, заболявания и явления от други тематични области. И всичко това е разгледано през призмата на *Мотулския словник* (Arzápalo Marín 1995), маянско-испанския лексикон от XVI век. Както ще видим в заключителната част на тази статия, въпросните фраземи имат една обща характеристика – дават име на явления с оглед на характерното действие, което осъществяват или на което са обект. В други случаи, единицата или лицето се описват въз основа на също така характерно тяхно качество или свойство. Словосъчетанието в тези случаи крие в себе си праксеологична и характерологична същност, производна от това тяхно качество.

Въпросният корпус позволява да се навлезе в едно по-общо поле на изследване – етнографския „пейзаж“ на обществото и на маянската култура от полуостров Юкатан по време на колониалната епоха, изпълнен в „поантилистичен“ стил, чрез множество стереотипни *референти* и *мотиви*, характеризирани от *емическа*⁵ перспектива.

4. Лексикални фраземи

Както споменах по-рано, изразите от колониалния маянски, започващи с *ah* и *ix*, представляват *лексикални фраземи*. За описанието им по-долу ще тръгна от дефинициите, предложени от Мелчук (Mel`cuk 2015). На първо място, следната: „*Една лексикална фразема е несвободна или ограничена фраза, тоест мултилексематичен израз, за разлика от свободните фрази*“ (2015: 56).

Тази първа дефиниция ни отвежда до втората, която определя какво е *свободна фраза*. А това на свой ред налага да се уточни перспективата на *лингвистичен синтез*, произтичаща от модела Смисъл→Текст⁶ (пак там):

За изследване и описание на фраземите [...] се прилага гледната точка на лингвистичния синтез – от значението към текста. С други думи, в рамките на предложението подход единственият легитимен въпрос е *Как Говорещият произвежда тази фразема?*, а не *Как Адресатът разбира тази фразема?*.

Ономасиологичната перспектива на модела Смисъл→Текст се припокрива с гледната точка на „автора“ на изказването, на Говорещия, иначе казано:

⁵ Б. на пр.: емическият подход е популярен в американската антропология и лингвистика (а също и в поведенческите науки) и е разработен през 60-те и 70-те години на XX в. от Марвин Харис. Представлява анализ на езиковите факти отвътре навън чрез позоваване на културно-историческия контекст.

⁶ Б. на пр.: всички цитати на Мелчук са в мой превод от английския оригинал (Mel`cuk 2015).

Говорещият (с главно Г) представлява 'автора на речевия акт' = Аз; говорещият се обръща към всяко лице, което говори езика.

Ономасиологичният подход към фразеологията се използва в съгласие с общия лингвистичен принцип за моделиране на естествения език по посока от смисъла-към-текста, Смисъл→ Текст.

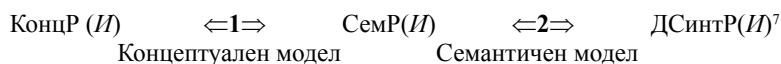
Речепроизводството от страна на Говорещия се разглежда като генеративен процес, който, излизайки от комуникативното намерение за предаването на информация за някакъв фрагмент или част от извънезиковата действителност, т. е. за някакъв *референт*, се развива по посока на крайната цел на изказването, като преминава последователно през различни модули и нива на езикова репрезентация. В тази статия ще стане въпрос за трите най-основни от тях, а именно: концептуалната [КонцР], семантичната [СемР] и дълбинната синтактична [ДСинтР]. Естествено, тези референти се разглеждат в тяхната връзка със съответния им повърхнинен фразеологичен израз. Най-общо, цели се описание чрез формални и полуформални средства на стъпките от лингвистичния процес на *сглобяване* или *монтаж*, който върви по посока на актуализация на изказването или текста.

Съгласно *лингвистичния синтез* Говорещият (Г) на един език *Е* произвежда една фраза *И*, като следва три начални стъпки:

- Говорещият конструира концептуална репрезентация [КонцР] на фрагмента от извънезиковата действителност, който иска да ослонести. Този фрагмент може да включва, разбира се, самия Говорещ, неговия вътрешен свят, намеренията му, и т. н. В този случай *концептуалната репрезентация* се използва за описание на референтите (социокултурни) на фраземите, въведени от *ah* и *ix*, които образуват описания по-горе корпус ⇒
- Говорещият конструира за тази определена [КонцР] съответната семантична репрезентация [СемР], която уточнява езиковото съдържание на бъдещото изказване. Това се случва чрез избор от разполагаемите семантики за тази [СемР] съгласно правилата в *Е*, като ги свързва по подходящ начин ⇒
- За определена [СемР] Говорещият конструира съответната дълбинна синтактична репрезентация [ДСинтР] на *И*, като избира лексемите, които речниковият състав и граматиката на *Е* му предоставят за тази [СемР], и ги свързва по подходящия начин.

В статията ще се занимаем именно с тези три нива, без да отделяме внимание на най-близките повърхнинни нива, т. е. с онези нива, които преминават от повърхнинната синтактична репрезентация към речевата реализация на фраземата.

В този смисъл, производството на даден лингвистичен израз *И* може да бъде представено семантично по следния начин:

Схемата показва, че за производството на един лингвистичен израз Говорещият извършва два прехода:

Преход 1: от все още неформализираните езиково понятия към значението на *И*. Този Преход $\leftarrow 1 \rightarrow$ представлява *Концептуален модел*.

Преход 2: от езиковото значение към Дълбинната синтактична репрезентация на израза *И*. Този Преход $\leftarrow 2 \rightarrow$ съответства на *Семантичния модел*.

За да разберем разликата между производството на *свободна фраза* и производството на *фразема*, трябва да прибегнем до разликата между *стандартните* и *нестандартните* правила за езика *Е*. Същите правила управляват гореспоменатите Преходи (1 и 2).

5. Стандартни и нестандартни езикови правила

Стандартното концептуално правило в езика *Е* е най-простото възможно за прехода от определена КонцР към съответната СемР. Едно стандартно семантично правило в езика *Е* е най-простото възможно за прехода от определена СемР към съответната Дълбинна синтактична репрезентация. В дясната половина на всяко правило се съдържа само един елемент, бил той семантема или лексема (Mel'cuk 2015: 58). По-долу са представени прости примери на концептуалното правило. За референта «чичо», напр., в „моя чичо“ за разлика от „брата на моя баща“:

- в) « $[X_{\text{чичо}} \leftarrow 1 -]$ роднина» \leftrightarrow $[X \leftarrow 1 -]$ чичо'
 г) « $[\text{чичо} - 1 -]$ роднина» \neq $[X \leftarrow 1 -]$ брат на баща'

Правилото за концептуален преход във в) е *стандартно*, защото вдясно се появява само един елемент или семантема, съответстващ на понятието от лявата половина. Понятийното правило в г) е *нестандартно*, защото онова, което се появява вдясно като репрезентация на понятието, или роднинската категория «чичо», е семантична единица или сложно значение ('брат на баща'), съставено от депendentна връзка между семантемите 'брат' и 'баща'. По-долу ще дам още примери за стандартни и нестандартни семантични правила.

След като сме описали различията между стандартните и нестандартните (концептуални и семантични) езикови правила, е необходимо

⁷ В настоящия превод концептуалните и семантичните репрезентации на значенията са изписани на български. КонцР ще се изписват в различен шрифт и с триъгълни скоби («Понятие»), докато СемР ще бъдат оформени с нормален шрифт и семантични кавички ('').

да уточним дефинициите на *свободни фрази* и *фраземи* в един език E (Mel'cuk 2015: 59):

Една фраза И в езика E е свободна (=неограничена), ако и само ако [акоо] е съставена изключително според стандартните концептуални и семантични правила в E. В една свободна фраза И, всяка една от лексемите Л, които съставят И, е подбрана от Говорещия поотделно – стриктно заради нейното собствено значение и комбинаторните ѝ свойства и съгласно съответните стандартни правила в E (които са част от речниковия състав на Л, включващ също така нестандартни правила), но без позоваване на никоя друга Л.

По тази причина, всяка *свободна фраза* предполага наличието на поне две основни условия:

- Подборът на всяка една от L не е ограничен от нито един друг лексематичен компонент на I , следователно по принцип всяка лексема от свободната фраза може да бъде заместена от друга подходяща семантична или синтактична единица, без да се промени езиковата правилност на фразата;
- Линеината последователност на L може да бъде променена съгласно общите правила на словореда в E .

Всичко казано дотук най-после ни довежда до дефиницията на лексикалните фраземи: „*Фраза И в E е лексикална фразема, ако и само ако (акоо) е ограничена*“ (Mel'cuk 2015: 59). Лексикалната фразема е несвободна или ограничена конструкция. Правилата, които се прилагат за нея, съдържат в дясната си част сложна единица. В примера г) «чичо» \Leftrightarrow ‘брат на бащата’, е приложено нестандартно концептуално правило. А в следващия пример се следва нестандартно семантично правило – за фраземата *хвърлям петалата*, не особено уважителна форма за изразяване на значението *умирам*:

д) СемР \Leftrightarrow ДСинтР / Лексикална фразема (I)
 ‘[X←1—] *умирам*, с несериозен тон спрямо X’ \Leftrightarrow [L (X)←1—] *ХВЪРЛЯМ ПЕТАЛАТА*

Както и в г), в дясната страна на правилото за семантичен преход от пример д) (дълбинната синтактична репрезентация и нейният лексикален израз) се намира сложна единица, следователно правилото е нестандартно.

Лексикалната фразема е подбрана от Говорещия като цяло, като една единица (Mel'cuk 2015: 60). Тази единица може да бъде маркирана на ниво Преход 1 (КонцР \Leftrightarrow СемР) и на ниво Преход 2 (СемР \Leftrightarrow ДСинтР), или съгласно нестандартното синтактично правило (ДСинтР \Leftrightarrow ПСинтР (I)).

- Целият този концептуален апарат и дефиниции за анализа на лексикалните фраземи, които все още не сме описали изцяло, имат за задача да ни предоставят един квази-формален модел на лексикологичен анализ. В дългосрочен план това ще позволи да

се формулира една фразеологична класификация на юкатекския маянски език от колониалния период, основана на съвкупност от общи и достатъчно дискретни критерии, за да бъдат включени и категоризирани различни класове и подкласове *лексикални фраземи* в този език. При анализа на фраземите с оглед на представените тук формални или квази-формални дефиниции и понятия, съставна част от модела Смисъл→ Текст, може да извлечем следните методологични преимущества:

- По аналитичен и „дискретен“ начин може да се опише съдържанието на термина *фразема*, като се преодолеят интуитивни понятия, като фразеологизъм и идиоматичен израз. Това позволява да се хвърли светлина върху мащаба и многообразието на инвентара от лексикални фраземи в изследвания език.
- За разлика от възможния анализ, ограничен до *синтактичните* особености на тези мултилексемни изрази (напр. анализа на фраземите като подчинени относителни изречения или детерминирани синтагми, паратактични или синтактични детерминанти, и т. н.), възприетият модел обхваща три основни нива на езикова репрезентация (концептуално-доезиково, семантично и лексикално-синтактично). Това придава на анализа много по-обширен и изчерпателен дескриптивен характер.
- След като веднъж съм възприел лексикалната фразема (разбирана като лингвистична репрезентация с три основни нива) като основен обект, изследването на корпуса ще доведе до много по-всеобхватно описание в сравнение с резултатите, основани на чисто *семантични* методи.
- Казаното дотук позволява да се навлезе дори още по-дълбоко в изучаването на изследваните лексикални фраземи като елементи от инвентара от конвенционални „метафори“ или „фигури“ в дискурса на определен език. Носителят на езика говори с фраземи, но не всички фраземи, нито дори мнозинството от тях, имат метафорично значение. В анализирания маянски корпус, много от *фраземите* изразяват значения, които не са нито метафорични, нито метонимични, нито, най-общо казано, фигуративни, а са буквално описателни, прозрачни или „композиционни“, тоест, представляват колокации и клишета. Моделът допълва всяко възможно описание, основано на недискретни *аналогични* семантични понятия (напр. метафори и когнитивни схеми), с механизъм от *езикови правила за преход* между различните нива на „сглобяване“ на езиковия продукт.
- Освен това моделът позволява да се обяснят метафоричният или фигуративният ефект, наличен най-вече при некомпозиционните фраземи.

6. Композиционност на сложните езикови изрази

Параметърът *композиционност / некомпозиционност* е друг основен критерий за разбирането, анализа и формалната класификация на лексикалните фраземи. За включването му към модела на анализ, формулиран в тази статия, отново ще стъпим на дефинициите на Мелчук. Те характеризират сложните езикови изрази от гледна точка на присъствието и отсъствието на вече споменатия критерий *композиционност*.

Един *сложен езиков израз* може да бъде *композиционен* и, обратно, *некомпозиционен* и това зависи от универсалната операция по свързването на думите в реч, при която Говорещият **подбира** парадигматично езиковите единици и впоследствие ги **съчетава** синтагматично (Mel'čuk 2015: 61). Именно от горното твърдение произтича и дефиницията на *сложен композиционен израз* (пак там):

Един сложен израз $I = L_1 _ L_2 _ \dots _ L_n$ в E е композиционен, ако и само ако (акоо) може да бъде обозначен по следния начин: $\oplus \{L_i\}$; в противен случай, I е некомпозиционен.

Това правило за композиционността $I = \oplus \{L_i\}$ трябва да се разбира така: всяка лексикална единица L , която е част от сложен композиционен израз I е подбрана и съчетана така, че да образува този сложен израз съгласно лексикалните и граматичните правила в езика E . Ако това условие не е изпълнено, сложният израз следва да се определи като *некомпозиционен*. С други думи, композиционната фраза I може да се представи като обичайната сума съответно от означаващите, означаемите и синтаксиса на лексематичните му компоненти. Освен всичко останало, това означава, че всяка част от означаващото на I съответства на част от означаемото (=на лексемата), и обратното (Mel'čuk 2015: 61).

7. Лексематични и семантико-лексематични фраземи

Като се вземат предвид всички дефиниции дотук, общата типология на лексикалните фраземи включва две възможни ситуации:

- Преход 1 [КонцР \leftrightarrow СемР] е **СВОБОДЕН**
- Преход 1 [КонцР \leftrightarrow СемР] е **НЕСВОБОДЕН**

В първия случай има две възможности. Ако Преход 1 (П1) е свободен, но и Преход 2 (П2) е свободен, се намираме пред *свободна фраза*. Ако пък (П2) е *несвободен*, имаме *лексематична фраза*. Във втория случай, когато Преход 1 е *несвободен*, Преход 2 губи значение, става *нерелевантен*. Много често (П2) също е *несвободен*. Тогава имаме *семантико-лексематични фраземи*.

Общите типове лексикални фраземи може да се обобщят по следния начин, като не бива да забравяме, че съществуват специфични варианти

на почти всички указани видове, които не са посочени, тъй като не се отнасят пряко до предмета на това изследване.

8. Лексематични фраземи

Според изложеното по-горе, в една *лексематична фразема*, Преход 2 е *несвободен*. Той е *ограничен* от *нестандартно* правило, което предопределя този преход, водещ от семантична репрезентация [СемР] до дълбинната синтактична репрезентация [ДСинтР] на фраземата (И), а оттам и до нейната имплементация или повърхнинен лексематичен израз. Има два основни класа лексематични фраземи – композиционни (*колокации*) и некомпозиционни (*идиоматични изрази* или *идиоми*). Тук няма да се спирам на тях, защото не отговарят на обекта на изследване.

9. Семантико-лексематични фраземи

Анализираният в тази статия корпус е съставен от *семантико-лексематични фраземи*. Нужно е отново да подчертаем, че нашият интерес към този вид фраземи е семиотично-културологичен. Поради факта, че са двойно ограничени (в Преходи 1 и 2), те отразяват начина, по който конкретният език въвежда идиосинкретични фактори по време на концептуализацията на своите референти и по време на семантичната им репрезентация. Тези два процеса, както и традиционното познание за нестандартните правила, определят *фразеологичната* компетентност на носителя на езика.

В една семантико-лексематична фразема Преход 1 [КонцР] \Leftrightarrow [СемР] е несвободен и това налага в повечето случаи и Преход 2 също да бъде ограничаващ или несвободен (Mel'cuk 2015: 64). Фразеологичните изследвания представляват своего рода виртуална методологична обсерватория за правилата на създаване на концептуално-езиковите характеристики на езика и културата, обект на проучване. Описаното дотук като Преход 1 [КонцР] \Leftrightarrow [СемР] всъщност е, така да се каже, *ключовият* момент, в който неезиковата концептуализация на референтите (нещата и събитията от извънезиковата действителност) се превръщат в езикови означавани (и означавачи). Този възлов проблем на лингвистичната антропология – езиковата концептуализация на действителността – намира, по мое

мнение, своето най-добро разрешение в ономаσιологичната перспектива, изложена тук въз основа на модела Сми́сьл→ Текст.

10. Некомпозиционни семантико-лексематични фраземи (номинеми)

За начало, ще започнем от следните особености на типа фраземи, които наричаме номинеми (Mel'cuk 2015: 66–67):

↑ Една семантико-лексематична фразема е номинема, *акоо* е некомпозиционна. Неформално, една номинема е фраза, съставена от собствено сложносъставно име. [...] една номинема *И* няма значение (нейното значение е празно); но е пряко свързана с определен индивидуален референт *P*: $P \Leftrightarrow И$.

Номинемите са некомпозиционни, тъй като не отговарят на изискването за съотносимост едно към едно (елемент към елемент) между компонентите на означаемото и компонентите на означаващото: значението им е празно, те имат само *референт*.

За да илюстрирам този подтип фраземи, вече можем да анализираме един от примерите ни. Нека се върнем на следния израз:

ix can-koh лоша жена, която се разкрасява само за да изглежда добре пред мъжете
// лицемерка.

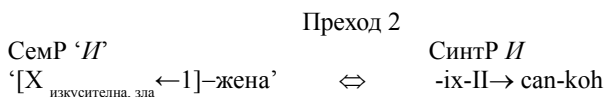
Ще използвам буквалната глоса *четири-маска* вместо *маска-змия*, за да избегна драматизма във фигурата, който би могъл да обърка разбирането на примера. На първо място, трябва да оправдаем класифицирането на този израз като семантико-лексикална фразема. За целта, трябва да изследваме П1:

КонцР <i>И</i>	СемР	' <i>И</i>	Фразема
« [X (изкусителка, зла) ←1–] жена »	↔	'изкусителна жена, зла'	↔ ТЯ-ЧЕТИРИ-МАСКА

С оглед на дефинициите и критериите, изложени по-горе, е видно, че става въпрос за *несвободна* фраза, тоест, ограничена от нестандартно концептуално правило, тъй като семантичната репрезентация '*И*' е сложна семантична форма, а не проста семантема. Това означава, че в процеса на производство на фразеологичния израз за назоваване на извънезиков референт «зла, изкусителна жена» Говорещият на колониален маянски език е избрал по несвободен начин, ограничен от специални нестандартни правила за *E*, фраземата *ix cankoh ТЯ-ЧЕТИРИ-МАСКА*⁸.

⁸ Тук трябва да уточним, че значението 'лицемер', свързано със същия израз, е приложимо и за индивиди от мъжки род. Това се дължи на деминутивния и пейоративен смисъл, асоцииран с маркера за женски род, присъстващ в значението на *ix*. Този аспект не влиза в предмета на изследването, но не омаловажава значимостта на примерите. Колкото до останалите компоненти, прави впечатление позоваването на използването на маски и изкусителната употреба на дрехите по подобие с разпространеното сред европейските езици определение "hypocrite/hipócrita/hypocritical", което чрез гръцкия си произход ни отвежда също до „актьора“ и „актьорството“.

Съгласно представените тук дефиниции, може да твърдим, че нашият пример типологично е *семантико-лексематична фразема*, защото е *ограничена* на ниво Преход 1 (концептуалност \Leftrightarrow семантика) и Преход 2 (семантика \Leftrightarrow лексика-синтаксис).

Тази схема показва Преход 2, който действа при преминаването от семантичната репрезентация [СемР] към синтактичната репрезентация [СинтР] на фраземата. Както може да се види, в дясната част на правилото се намира сложна единица, поради което казваме, че правилото за преход е нестандартно и следователно сложният израз е двойно ограничен (в П1 и П2). Тоест, без съмнение става въпрос за семантико-лексематична фразема. Присъствието на семантични елементи в лявата част на правилото, които не са привнесени от лексемите, съставляващи *И*, ѝ придават *некомпозиционен* характер.

Нека проверим какво се случва на ниво *семантична репрезентация* с нашия пример и да го сравним с дефинициите на Мелчук за *номинемите*. На първо място, трябва да проследим поведението му по отношение на правилата за композиционност. Както казахме, един *сложен езиков израз* може да бъде *композиционен* или *некомпозиционен*. Съгласно правилата за композиционност, всяка лексикална единица Л, която е част от сложен композиционен израз *И* бива подбрана и съчетана съгласно лексикалните и граматични правила за език *Е*. Ако това условие НЕ е изпълнено, сложният израз е *некомпозиционен*. Това означава, че конкретната фраза *И* е композиционна само ако според свойствените за *Е* правила съществува пряко съответствие между компонентите на означаемото, означаващото и синтаксиса му. Една композиционна фраза *И* може да бъде представена като сумата от означаемите, означаващите и синтаксиса на нейните лексематични компоненти. Следователно, в една композиционна фраза *И* на всяка част от означаемото '*И*' отговаря част от означаващото *И*, и обратното. В противен случай фразата е *некомпозиционна*.

Една *некомпозиционна семантико-лексематична фразема* (номинема) е подбрана от Говорещия независимо от лексикалните и синтактичните правила за *Е*. Да видим какво се случва с нашата фразема *ix can-koh*. От пръв поглед става ясно, че означаемото [СемР 'изкусителна, зла жена'] включва два семантични елемента, „лоша“ и „изкусителна“ (= „която се разкрасява, за да се хареса на мъжете“), при което няма пряко съответствие с елементите от означаващото. Означаемото или семантичната репрезентация на нашата фразема е образувана от семантични елементи, които не съответстват на лексемите, изграждащи израза. Затова казваме,

че значението му е *некомпозиционно*. Тези семанти (,,зла“, ,,изкусителка“...) произлизат от КонцР и са основани на нестандартно концептуално правило, което е в сила за Преход 1 на тази фразема. Става въпрос за характерни, но неформализирани езиково черти на *референта*, които се появяват интегрирани в означаемото на фраземата, без да са кодирани или представени в езика, т. е., без да присъстват в лексикалното и синтактичното му равнище. Поради всичко това намираме, че тази семантико-лексематичната фразема е *некомпозиционна*. Тя е *номинема* и като такава значението ѝ е празно, нулево.

Нека сега обърнем отново поглед към семантичната репрезентация на фраземата и я сравним с лексикалния ѝ израз:

СемР	‘ <i>И</i> ’	↔	Фразема <i>И</i>
‘изкусителка, зла и т. н. жена’			<i>ix san-koh</i> ТЯ-ЧЕТИРИ-МАСКА

Както се вижда в ‘*И*’, с изключение на ‘жена’, другите значения на отделните лексеми от израза *ix san-koh*, букв. „тя-четири-маска“ не са представени. Това тълкувание или този прочит, така да се каже, „буквален“ или композиционен за смисъла на сложния израз, на практика *не съществува*. Очевидно значението на фраземата *ix san-koh* не е „жената четири маска“, а „зла жена, която се разкроява, за да се хареса на мъжете“. Тъй като става въпрос за *номинема*, т. е. за лексикална фразема, която е сложно собствено име, нейното буквално езиково значение се занулява. *Номинемата* се изпразва от лексикално-синтактично значение и фразеологичният израз започва да назовава (въпреки че не описва) директно *референта*. Може да се каже, че Говорещият подбира *номинемата*, но не по *значението* ѝ, което е нулево, а заради своето познание за конвенционалната *де-номинативна* употреба на тази последователност от думи към момента на говорене и връзката ѝ с определен фрагмент или част от извънезиковата действителност. С отсъствието на семантичното представяне на отделните лексеми, *номинемата* се наслажда директно върху концептуализацията (културна или доезикова) на *референта* (КонцР *И*).

Класът на *номинемите* притежава различни релевантни характеристики, от които тук ще подчертая само три (по Mel’cuk 2015: 67). Те се отнасят до лексикалната ѝ форма и положението ѝ в синтактичното дърво или репрезентация (дълбинна и повърхнинна):

- Една *номинема* може да съдържа дума със значение или дори да е изцяло съставена от думи със значение, но това не променя факта, че *номинемата* няма значение. Може дори да включва дума, която назовава класа, към който принадлежи *референта* – Рио Гранде е река; връх Еверест е планински връх, а Атлантик Сити е град. При всички случаи, погледната като цяло, фразата *Рио Гранде* е просто името на една река. *И* като име, чисто формално, е толкова лишена

от значение, колкото са Мисисипи и Темза. Значението, което Говорещият долавя в определени деноминативни фрази, е онова, което се нарича вътрешна форма, или „семантична етимология“.

- Тъй като е лишена от значение, номинемата се репрезентира в една СемС [семантична структура] не като семантема, а като фонемно/графемна последователност, която заема един възел, например:

‘момче←1 име 2→Джон_Ейнфелд (момчето наречено Джон Ейнфелд)

Тази последователност е прост маркер за място, съставен, за да идентифицира самата номинема, която се появява в ПСинт структура също като възел, снабден с цялата необходима информация за последващата ѝ обработка посредством синтактичните правила, на първо място, в синтактичното повърхнинно дърво.

- Номинемата може да има всякаква повърхнинна синтактична форма:

You're gonna make me lonesome е името на песен на Боб Дилън. *Спасяването на редник Райън* е филм на Спилбърг, а *Aux coraïns d'abord*, букв. „Приятелите преди всичко“, идентифицира ресторант във Франция (оригиналният източник на името е заглавието на песен от Ж. Брасенс).

Посочените примери за *номинем* на английски или френски език ясно показват, че този клас фраземи има за референт индивиди – това са имена на хора или индивидуални организации. Ако искаме да продължим да твърдим, че един израз или фразема като *ix sankoh* и други от същия тип, изграждащи нашия маянски корпус, са номинем, ще трябва да отбележим, че за разлика от вече споменатите номинем на английски и френски език, не става въпрос точно за имена на единични референти, нито пък за имена на „клас“ индивиди.

За разлика от горните, нашият пример изглежда представлява особен вид номинема, която не е лично собствено име. Не са също така *собствени имена на класове референти*, какъвто щеше да бъде нашият пример, ако се използваше като име на клас или вид жени или определени хора. С този израз по-скоро се дава име на различни черти или „образи“ от социалната среда. Като стереотипни образи от някоя драма, изиграна на сцената на публичното поведение, нашите номинем представляват имена на различни роли или действащи лица от социалния театър. Други примери от нашия корпус са патронимичните имена. Трети, с по-прозрачно значение, имат за свой референт занаяти, физиономии, лични, социални и други действия и постъпки, но, както ще видим по-долу, те не са номинем, а *клишета*, тъй като са композиционни, тоест, притежават значение, което описва свойствата на референта.

11. Композиционни семантико-лексематични фраземи (клишета)

Вторият тип фраземи са клишетата. Те са по-малко на брой, или поне така изглежда на пръв поглед, в сравнение с номинемите. Тяхната дефиниция и характеристики са следните (Mel'cuk 2015: 69):

! Една семантико-лексематична фразема е клише, ако и само ако (акоо) е композиционна.

Клишетата имат значение, което се изразява композиционно, т. е. значението им е съставено от семантични компоненти, представени в съответните лексематични компоненти на клишето.

За да онагледа свойствата на този вид фраземи, ще разгледам друг пример от корпуса със сложни изрази, започващи с *ah/ix* в Мотулския речник.

ah bon keuel кожар

Преводът на този израз на български като „кожар“ трябва да се допълни със свързаните с глагола *bon* (‘боядисвам, оцветявам’) значения. Така значението на фразата би следвало да бъде ‘той, който боядисва кожа’.

Ако се приложи разгледаният модел, този израз трябва да бъде класифициран като *композиционна семантико-лексематична фразема* по следните причини:

КонцР СемР ДСинтР/Фразема
[X (кожар)←I-] мъж ⇔ ‘той, който-боядисва-кожа’ ⇔ [L (X)←I-] *ah-bon-keuel*

На първо място, Преход 1 (КонцР ⇔ СемР) е ограничен или *нестандартен*, тъй като семантичният елемент вдясно е сложен (изразява агенс, неговото действие и обекта на действието). Преход 2 също е нестандартен, защото на дълбинно синтактично равнище фраземата заема мястото само на един синтактичен актант (един единствен възел); вътрешната му сложна конфигурация позволява да бъде проектиран в повърхнинна синтактична репрезентация, която също е сложна и, в крайна сметка, е лексикална фразема. Поради тази двойна ограниченост по отношение на *референта* изразът е *семантико-лексематична фразема*.

На второ място, нека проверим какво се случва по отношение на композиционността ѝ:

СемР ДСинтР / Фразема
‘той, който-боядисва-кожа’ ⇔ [L (X)←I-] AH-BON-KEUEL

Както се вижда, значението ‘той, който-боядисва-кожа’ е *композиционно*, защото всяка една от семантемите, които го съставляват, е създала своето съответствие с лексемите, изграждащи *ah-bon-keuel*. Това значение е обичайната сума от значенията на съставлящите изрази лексеми. Следователно тази фразема е *клише*.

12. За синтактичната репрезентация на фраземите

Третият от основните компоненти или нива на репрезентация, които според модела Смисъл→Текст изграждат езиковия синтез, е *синтактичната репрезентация* [СинтР]. Да разгледаме накратко дълбинното подниво на синтактична репрезентация [ДСинтР]. Без да навлизам в подробности относно синтактичното, морфологичното или лексикалното описание на отделните фраземи, ще представя най-общо модела, който намирам за най-подходящ за тяхното изследване – синтактичното депendentно ниво от модела, разработен от Мелчук (Mel'cuk 1998: 10):

Дълбинната синтактична структура ДСинтС (на една фраза) представлява дърво от зависимости, чийто ВЪЗЛИ са етикетираны от пълнозначни лексеми – не се представя никаква граматична зависимост (като глаголни рекции), не се реализират и прономинализации. Също така отсъстват аналитични маркери на флективните стойности.

Фраземите от нашия корпус с *ah/ix* са съставни съществителни и в синтактичната схема функционират като единици. Тъй като представляват групиране на думи, притежаващи стойността на единици, когато биват представени в дълбинно синтактично дърво, заемат един единствен *възел*.

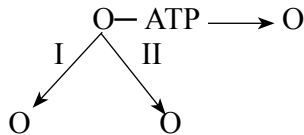
Във вътрешността си обаче този възел е сложен – вътрешната му структура може да се представи по два различни начина в зависимост от това дали изразът е образуван от *ah* + една единствена лексема, или от няколко ($Ah + L_1 + L_2 \dots L_n$). В първия случай, *ah* може да детерминира *име* (съществително или прилагателно) или, вместо това, нефинитен глаголен корен, като по този начин образува причастие. Това обаче е съществен проблем, тъй като лексикалните форми на корените на много маянски глаголи не се различават по никакъв начин от съществителните, изразяващи същото лексикално значение. Нека видим някои примери на такива изрази, които поради своята простота биха могли да насочат към тълкуването им като „свободни“ съчетания от *ah* с различни съществителни и глаголни корени, а не като *лексикални фраземи*.

ah ocol	„той крадец“
ah tuz	„той лъжец“
ah keban	„той грешник“
ah numyaob	„той бедняци“
ah tepal	„той крал“
ah pak	„той трева т. нар.“
ah cehil	„той лов“

Във всички тези употреби *ah* притежава свойствата на определителен член. Депендентната зависимост може да се опише със следната схема:

$AH_{\text{Детерминант}} - I \rightarrow OCOL_{\text{Име/Причастие}}$

Във втория случай, където фраземата е съставена от *ah* + две или повече лексеми, структурата е по-сложна. Тук се появява трети елемент, който в повечето случаи действа като инкорпорирано към глаголния корен допълнение или обект, сякаш съчетанието представлява глагол или по-скоро глаголно причастие, образувано чрез номинална инкорпорация.

Стрелките на дървото ДСинт (= клоните му) представят универсални синтактични връзки. Посочените като I и II елементи са дълбинни синтактични актанти (напр. Субект и Обект). Отношението, посочено като АТР(ибут), указва всички случаи на *модификация* (дълбинен синтактичен модификатор).

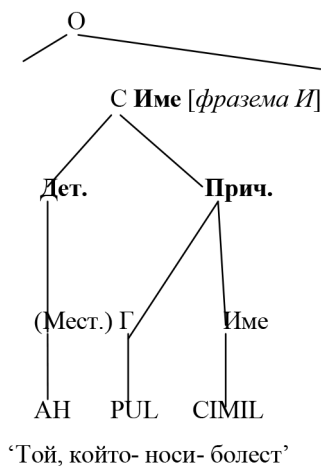
ah pul cimil магьосник, който разболява друго

ah *pul* *cimil*
 Той, който носи болест

КонцР СемР ДСинтР(И)

« [X₁←1-] мъж » ↔ 'той, който носи болест' ↔ [L (X₁)←I-] AH-I-PUL-II-CIMIL

Конвенционалната дървесна диаграма, в която фраземата е вградена като име в по-голямо изречение, изглежда така:

В дълбинната синтактична репрезентация на изреченията, в които се явяват, анализираните тук фраземи с *ah* заемат едно единствено място. И по тази причина трябва да се разглеждат като сложни лексикални единици независимо от изреченския синтактичен контекст, в който се употре-

бъват, тъй като той не променя, нито влияе на вътрешната им структура, която е стабилна и е „петрифицирана“ от гледна точка на синтактична им функция. Те участват като съществителни или сложни прилагателни в синтактичната структура на по-големите конструкции, в които са включени. Използването им като „фиксиран“ изрази е управлявано по-скоро от концептуални, семантични и прагматични правила, които се отнасят до различни референти и ситуации.

Много от тези лексикални фраземи (подобни на *ah pul cimil*) притежават вътрешната структура на конструкциите от типа *детерминант-причастие*: С [Дет.+Прич.]. Този вид конструкции образува *сложни глаголни причастия*. Ядрото им е съставено от нефинитна глаголна форма (напр. *pul* „нося“), която включва допълнение (в случая, името *cimil* със значение ‘болест’).

Ако обърнем внимание върху начина, по който тези фраземи участват в по-големи конструкции, ще забележим следното. Изреченските контексти, в които се появяват, са най-вече три. В първия случай, фраземата участва като номинален предикат в атрибутивна конструкция, в която, поради отсъствие на копула, атрибутът паратактично се свързва със субекта:

Ah talach than cizin Свиреп е демонът, който убива.

В този пример фраземата *ah talach than* [свиреп, който убива] се явява атрибут или паратактично допълнение на субекта *cizin* [демон].

Във втория случай, самата фразема изпълнява функцията на ядро на атрибутивната конструкция:

<i>Maabaal u lox than ah cim icham</i>	Вдовицата , горката, която не може нищо и е никаква нейната власт.
<i>ah cim icham</i>	вдовица
<i>lox than</i>	сила на силен мъж, власт
<i>maabaal u lox than ah cim icham</i>	нищо-нейната-власт-вдовицата

В третия вид контексти фразата функционира като обект в изречение с преходен глагол (в примера по-долу – подбудително):

<i>nikcabteex ah menyahoob</i>	накарайте работниците да се размърдат
<i>nikcabtah, -te</i>	карам с викове работниците да се размърдат.
<i>ah menyahoob</i>	работниците

13. За *ah* като детерминант и относително местоимение

Мотулският речник описва следните употреби на тази частица (Argápalo 1995: 5-6):

- ah* *социологичен детерминант*, поставя се пред родовите имена, указва мъжките му членове: *ah Chan* мъж ‘от рода Чан’.
- ah* *географски детерминант*, поставя се пред топоними и означава този, който, или тази, която е от това място. *Ah Cumkal* ‘този от Конкал’.
- ah* *географски детерминант*, поставя се пред топоними, следхождани от уос, уосооб, и указва този или тези, които идват или отиват към тези места: *Ah Campech uos* ‘този, който отива или идва да търгува в Кампече’.
- ah* *детерминант*, поставя се пред всички глаголи за образуване на сегашни и бъдещи причастия: *Ah pascal* ‘този или тази, която се качва или ще се качва’. А ако се следпоставят частиците *cuchi*, *cachi*, означава имперфект. *Ah benel tin pach cuchi* ‘този, който трябваше да дойде с мен’, като без тези частици съчетанието указва перфект. Оттук произлиза *confesarnen yicnal padre ah cimil* ‘изповядах се на свещеника, който умря’. *Yicnal padre ah benel* ‘с бащата, който си тръгна’.

Както е видно, във всички изложени случаи частицата изпълнява граматичната функция на *детерминант*. Все пак, в последната от тези речникови статии поставеният пред нефинитни глаголни форми детерминант се превръща в *прономинален детерминант*, чието съдържание е подобно на това на *относително местоимение* и може да бъде преведено като ‘който’. В случая *ah* започва да маркира субекта агенс на определена дейност (обозначена от предиката на фраземата). Така цялостната конструкция е нещо подобно на детерминирано активно причастие – напр. ‘той, който се качва’= ‘качващият се’; ‘той, който носи болест’= ‘разболяващият’ и т.н.

Различните изследователи на юкатекския маянски език откриват две функции в тези грамеме (редуцирани до морфемите *j-* и *-x* в съвременния юкатекски): на префикси, маркиращи биологичния род на съществителните, и на детерминанти, които образуват активни причастия, когато са свързани с глаголни корени Алварес (Álvarez 1968: 327) ги описва по следния начин:

Префикси. Родови маркери. Имаме два, за мъжки род *ah* и за женски - *ix*.

Ah. Маркер за мъжки род. Съчетава се с име, за да укаже принадлежността му към мъжкия род.

<i>ah-del</i>	<i>петел</i>
<i>ah-ts'o'</i>	<i>пуяк</i>
<i>ah kin</i>	<i>свещеник</i>

Този родов маркер се среща също така с глаголни корени, за да обозначи агенса на действието, указано от глагола.

<i>ah-cuch sab</i>	<i>отговарящият за хората</i>
<i>ah-canan col</i>	<i>обработващият царевична нива</i>

По-долу ще се ограничи само до маркера за мъжки род *ah*, тъй като *ix* поставя някои важни въпроси, които не можем да разгледаме тук, но така или иначе не променят съществено модела на анализ, който се стреми да обоснова.

Като продължим с описанието на морфологичните и синтактичните свойства на *ah*, ще забележим, че в употреби като *ah kin* ‘свещеникът’ частицата е маркер не толкова за род, колкото функционира като *детерминант* и по-скоро като определителен член. От друга страна, след контакта с глаголният корен и обозначаването на подлога като агенс на глагола, *ah* придобива функцията на *прономинален детерминант* (напр. ‘той, който’) или на *относително местоимение* (напр. ‘който’). Например:

<i>ah</i>	<i>sich</i>	<i>cab</i>
Той, който-	се товари-	населението
Отговарящият за хората		

Във фрази като горната, които изобилстват в моя корпус, частицата *ah*, като граема за изразяване на семантичен агенс, а не само на мъжки род на име или на сложно глаголно причастие, приема, както вече казахме, детерминиращи функции, аналогични на определителния член и съчетани с тези на местоимението. Следното правило потвърждава това мое наблюдение: „Маркерът за мъжки род никога не се среща с вербално или притежателно номинално местоимение. Те са взаимоизключващи се“ (Álvarez 1968: 327). *Ah* никога не може да бъде предпоставен или следпоставен на местоимения от серия А (ергативни) или притежателни частици със същата форма. Единственото обяснение за този факт е, че самата частица *ah*, следвана от глаголен корен, приема прономинални функции и изключва съвместната употреба с тези прономинални форми.

В една статия за *относителните изречения* като проблем на общия синтаксис, Бенвенист (Benveniste 1986: 144 и сл.) подчертава честата употреба на този вид подчинени изречения в административния и религиозния език на много народи. По отношение на древните индоевропейски езици, авторът отбелязва масовата употреба на относителното местоимение извън синтактичните граници на относителното изречение. В някои от тези езици морфемите с функции на относително местоимение, които въвеждат подчинени глаголни изречения, мутират, за да придобият функцията на определителен член, детерминирайки имената или свързвайки името с неговия прилагателен атрибут в *номинална фраза*.

[...] събраните данни от най-древните езици показват, че употребите на „относителното местоимение“ не съвпадат с рамките на относителната фраза, че ги надхвърлят значително и че не може да се редуцират до модела, който днес ни е известен. Това ни кара да преразгледаме нашата дефиниция.

За това трябва да обърнем внимание на онези употреби, които на пръв поглед не отговарят на понятието за „относително изречение“. [...] Известно е, че индоевропейските

езици се разпределят в група, в която прономиналната тема е *yo-, най-вече индоиранските, гръцкият и славянските езици [...], и група, която използва темата *kwo/*kwi, най-вече хетският и латинският.

Описанието на относителните местоимения, въведени от местоимението *yo- в индоирански и омировия гръцки, така и не успява да се съчетае с някои употреби, при които това местоимение е свързано с прономинални форми без глагол. Става дума за синтагми, в които *yo- изпълнява функцията на детерминант между име и прилагателно или дори просто на име, спрямо което се предполага или следпоставя. Тези факти са отдавна известни. Всички изследвания по въпросите на ведическия и праиранския синтаксис ги споменават, но като особености, които не може да бъдат обяснени много добре, или, ако няма друго решение, като безглаголни или „номинални“ фрази.

Ние смятаме обратното, че използването на относителното местоимение в тези невербални синтагми е най-малкото толкова древно, колкото нормалното относително изречение и [...] че функцията на местоимението *yo- се определя едновременно от невербалната и вербалната конструкция.

[...] местоимението изпълнява функциите на същински *определителен член*. (Benveniste 1986:151-152)

Бенвенист не е съгласен с предполагаемата необяснима особеност на тези мутиращи употреби на местоимението като въвеждащи елементи на номинални фрази. Предполага за сметка на това, че става дума за синтагми, в които местоимението се използва с функцията на номинален детерминант или определителен член. Така например, когато местоимението/определителният член въвежда индивидуализирани обозначения на определени персонажи, като в ‘Yo, (опр. чл.) Ahura Mazda’.

Тази проблемна дуалност на някои морфеми, която се колебае между прономиналните и детерминационните свойства, засяга също и нашата частица *ah*, която, както видяхме, има доста по-богати функционални характеристики и синтактико-семантични употреби, отколкото един обикновен префикс за биологичен род на съществителните имена. Все пак, и за да завърша този кратък обзор над граматичните ѝ свойства, стигам до заключението, че в моя корпус от колониални маянски фрази *ah* функционира във всички разгледани случаи като *детерминант*: обикновено, когато предхожда име, но също и пред глаголен корен, когато функционира като прономинален детерминант, тъй като в тези случаи цялостната конструкция придобива формата на *детерминирано причастие*. И двете си функции получава по време на Преход 1, който и в двата случая (на лексематични и семантико-лексематични фраземи) е несвободен, ограничен, и се ръководи от нестандартни правила, тъй като съдържанието му на маркер за биологичен мъжки род придобива функцията на детерминант на следхождащото го име или причастие.

Доколкото тази граматичната амбивалентност на нашето *ah* е съпоставима с местоименията/определителни членове сред индоевропейските езици, анализирани от Бенвенист, ще си позволя да формулирам тук една възможната хипотеза, а именно, че и в двата случая става въпрос за явлението

двойно семантично ядро на лексикалния мотив, щателно описано от Кадьо и Трейси (Cadiot, Tracy 2003).

14. Заключение

Копурсът с изрази, започващи с *ah* и *ix*, от които тук подбрах за анализ само някои примери, представлява набор от лексикални фраземи, свойствени за колониалния маянски език, чието последващо фразеологично и лексикално-семантично изучаване обещава интересни резултати по отношение на концептуалните и социокултурните фактори, довели до образуването им. Особено важен момент от проведеното до този момент изследване е използваният за описание на фраземите концептуално-семантичен модел. Прилагането на методите на когнитивната семантика и лингвистичната антропология може да доведе до ценни резултати в сферата на културната семиотика. Методологията на модела Смисъл→Текст, чието приложение към колониалния маянски фразеологичен материал щрихирах в това изследване, позволява фразеологичният корпус да бъде описан по-точно и класифициран въз основа на формално дефинирани дискретни категории.

Лексикалните фраземи, предмет на това изследване, съответстват най-вече на два подтипа семантико-лексикални фраземи – те са основно *номинем* и в по-малка степен *клишета*. Анализът на лексикалните фраземи, организиран в различни нива на репрезентация (концептуална, семантична, дълбинна синтактична и т. н.), дава възможност те да бъдат проучени от гледна точка на лингвистичния синтез (Смисъл→Текст) като процес на генериране на смисъл, чиято изходна точка е концептуалното или президикумото равнище. Това е и най-голямото предимство на модела – въвежда Референта, тоест, концептуалната репрезентация на фрагмент от извънезиковата действителност [КонцР]. И така позволява да разполагаме с метод за обследване на лингвистични и културни явления, да търсим решение по научно консистентен начин на основната задача на семиотиката и лингвистичната антропология да разкрие връзката между неезиковите съдържания (сензорни, жестомимични, произтичащи от житейския опит или етническата принадлежност) на човешката мисъл и тяхната семантична, лексикална и синтактична репрезентация. Анализът на фраземите като клишета или социокултурни стереотипи дава достатъчно основания да бъде създаден генеративен модел на човешко изразяване, способен да обедини когнитивно-културната концептуализация с езиковата форма посредством трансформативни фази в един единствен антропосемиотичен процес.

REFERENCES / БИБЛИОГРАФИЯ

- Álvarez, C. 1968. Descripción estructural del maya del Chilam Balam de Chumayel. – In: *Estudios de Cultura Maya*, vol. VII, 313–338.
- Arzápalo Marín, R. 1995. *Calepino de Motul. Diccionario Maya-Español*. México: Universidad Nacional Autónoma de México.
- Benveniste, E. 1986. La frase relativa, problema de sintaxis general. – In: *Problemas de lingüística general, vol. I. Siglo Veintiuno*, México, 144–158.
- Buenfil, J., A. Sánchez 2008. *Frasemas y funciones léxicas en lengua maya yucateca*. At: <http://elvira.llf.uam.es/clg8/actas/pdf/paperCLG18.pdf> (Accessed 21 May 2019).
- Cadiot, P., L. Tracy. 2003. Sur le «sens opposé des mots». – *Langages*, vol. 37, num. 150, 31–47.
- Conde, G., P. Mogorrón y otros. 2015. *Enfoques actuales para la traducción fraseológica y paremiológica: ámbitos, recursos y modalidades*. Villaverde (España): Biblioteca Fraseológica y Paremiológica, n° 6. Instituto Cervantes.
- Martí Sánchez, M. 2005. Explorando la definición real de los fraseologismos. – In: *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, vol. 24, 47–73.
- Mel’cuk, I. 1997. *Vers une linguistique Sens-Texte. Leçon inaugurale*. Paris, Collège de France.
- Mel’cuk, I. 2003. Collocations dans le dictionnaire. – In: Szende, Th. (ed.), *Les écarts culturels dans les dictionnaires bilingues*. Paris, Honoré Champion. 19–64.
- Mel’cuk, I. 2006. Parties du discours et locutions. – In: *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, num. 101, 1. 29–65.
- Mel’cuk, I. 2012. *Semantics: from meaning to text. Vol. 1*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamin’s Publishing Company.
- Mel’cuk, I. 2015. Clichés, an understudied subclass of phrasemes. – In: *Yearbook of Phraseology*, vol. 6, num. 1, 55–86.